

Армија и југословенски идентитет 1945–1992. године

УДК: 355.1:17.035.3](497.1)"1945/1992"

Мр Бојан Б. Димитријевић

Аутор је резултате истраживања проблема Југословенске армије и изградње југословенског идентитета, због недоступности југословенских војних архива, засновао на литератури, штампи и осталим секундарним изворима. Закључно је да после 1945. године југословенство, као идентитет, код припадника Армије није експлицитно сугерисано. Главна форма југословенства била је „братство и јединство“, уз објашњење „народа и народности“. У армијском животу форсиран је морално-политички и идеолошки рад и васпитање, и то првенствено идеолошка (комунистичка) компонента.

Тек у специфичним политичким околностима распада Југославије, у периоду 1990–1991, јавио се термин: југословенство, али с веома крхком везом са стварним значењем тог појма.

Симболика армије умногоме открива идеолошки карактер ЈНА, што се потврђује и дефиницијама у њеним правилима. Интересантно је, сматра аутор, да је све време постојања ЈНА (ЈА), али и милиција, имала као основни симбол – на капама, еполетама и дугмадима својих припадника – петокраку. Тај симбол није био југословенски и, на посредан начин, симболизовао је пре свега идеолошку (комунистичку), а тек потом и југословенску оријентацију Армије. У службеном језику у ЈНА био је заступљен екавски изговор, а писмо је било латинично, па је са таквом комбинацијом могла да се идентификује већина њених припадника.

Улога војске у историји Југославије после 1945. године још увек је неистражена тема. Недоступност и затвореност војних архива за период после 1945. присиљава истраживаче да иду обилазним стазама не би ли дошли до резултата на основу којих би могли да омеђе један значајан сегмент југословенског друштва у периоду 1945–1992. године. Зато се за истраживање користе литература, штампа и остали секундарни извори на основу којих може да се испита проблем Југословенске армије (ЈА, а од 22. децембра 1951. и Југословенска народна армија – ЈНА) и југословенског идентитета. Наиме, поставља се питање да ли га је било и у каквој форми, да ли га је и на који начин Армија стварала, која су била искушења у том процесу и да ли је југословенски идентитет – кроз војни чинилац, био уочљив са стране.

У најдужем периоду после 1945. године југословенство као идентитет код припадника ЈА није експлицитно сугерисано. Напротив, оно се подразумевало, али никада није наглашавано као специфичан термин. Оно што је форсирано кроз армијску штампу, морално-политички и идеолошки рад и васпитање била је, пре свега, идеолошка компонента: *комунизам*.

Тек је после Титовог раскида са Стаљином, 1948. године, и заоштравања односа са дојучерашњим савезницима с Истока посегнуто за југословенским идентитетом. Али, југословенски идентитет је био у функцији објашњења уз југословенски комунизам и партизански покрет (како се говорило: народноослободилачки). У периоду после 1948. године стваран је (нови) југословенски војнички мит, заснован на сугерисаној самосталности борбе Титове гериле, њеном општејугословенском карактеру и борби за циљ обнове јединствене Југославије на равноправним основима у националном и социјалном смислу. Кризна ситуација у периоду 1948–1951. године утицала је и на јачање поверења у армију у народу и појачану идентификацију са њом. То је био један од модела којим ће се манипулисати из политичких (армијских) врхова и у другим кризним ситуацијама: тршћанској кризи (1953), мађарским догађајима (1956), интервенцији у Чехословачкој (1968), побунама на Космету (1968, 1981, 1989. и у освит рата 1991. године).

Упоредо са раскидом с источним суседима у ЈА предузета је реорганизација, у којој су преименоване и пренумерисане све јединице од армија до самосталног батаљона, у оквиру плана названог „Челик“. Планирана пре сукоба, спроведена са додатним мотивом да се Совјетима и непријатељски расположеним суседима отежа праћење активности у ЈА, том преформацијом је укинута једна од главних ослонаца партизанске ратне прошлости: оригинални називи бригада који су углавном имали и регионалну (националну) ознаку. Уместо славних дивизија и бригада, у армијском строју су стајале дивизије и пукови који су имали само бројчану ознаку. На тај начин створен је нови југословенски армијски профил, који се ослањао на партизанске традиције, али је имао потпуно другу форму званичне југословенске армије, без посебних регионалних особина.¹

На основу армијске штампе, армијских брошура итд., југословенству је придаван највећи значај, мада оно нигде није помињано као југословенство, нити је било специфичних облика креирања таквог става код припадника ЈА/ЈНА. Главна форма југословенства била је „*братство и јединство*“, којој је додавано објашњење „*народа и народности*“. Никакво специфично југословенство не може се утврдити, иако је промовисан модел понашања, мишљења и живота који може емпиријски да се региструје као некакво југословенство. Симболика армије

¹ *Развој оружаних снага СФРЈ, Копнена војска ЈНА*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 44.

умногоме открива идеолошки карактер ЈНА, али то потврђују и дефиниције. На пример, у *Правилу службе ЈНА* из 1957. године, у четвртој тачки, дефинисана је ЈНА, према карактеру, циљевима и задацима, као *социјалистичка народна армија*.² Дакле, идеолошко је било на првом месту, а тек на другом национално, и то увиђено у недефинисану форму „народне армије“. Вишенационалност није дозвољавала прецизирање различитих народа, али ни придев „југословенски“ као општеприхватљив. Термин *народно* био је некаква спона између ознаке „национално“ (у западном смислу) и „југословенско“.

У истом правилу, у првој тачки, написано је: „Наша отаџбина Федеративна Народна Република Југославија, је социјалистичка заједница слободних и равноправних народа. Она се заснива на братству и јединству наших народа, на једнаким правима и дужностима свих грађана. Сва власт у ФНРЈ произилази из народа и припада народу“. Односно, да су „наши народи... први пут у потпуности остварили своје вековне тежње“.³ У школству у којем је настајао кадар ЈНА негован је, пре свега, идеолошки утицај на питомце, затим трансфер традиција тзв. НОР-а, и међунационални односи на основу формуле „братство и јединство“. У првим послератним наставним програмима за питомце, који су настали на основу програма из предратне војске, југословенство је могло да буде ширено у свести нових официра кроз предмет *историја југословенске књижевности*, односно *историја југословенских народа*.⁴ Касније (1958–1961) није било таквих предмета, који су се, изгледа, утопили у друге (војна историја или српскохрватски језик). Напротив, јавила су се два друга предмета на основу којих би се могло сагледати како је у ЈНА третирано југословенство: *економика ФНРЈ* и *историја СКЈ*, у трећој, односно првој години школовања.⁵ У каснијим периодима *економика Југославије* је опстала, а постојао је и предмет *друштвено-политички систем Југославије*. Ти предмети су опстали до распада ЈНА, а спадали су у групу „идеолошко-политичких предмета“.⁶ На другој страни, припадници ЈНА који су се школовали у другим, можда мање репрезентативним школама имали су много мање уопштене предмете. На пример, у Пешадијској официрској школи, затим Пешадијској подофицирској школи и Школи резервних официра пешадије предавани су: *политичка настава*, *историја*, *историја НОБ*, *морално-политичко васпитање*, *историја СКЈ* и *основи социјалистичке изградње*, а имали су и комплексније предмете, као што је: *Југославија – социјалистичка самоуправна заједница равноправних народа и народности* итд. Средња војна школа КоВ имала је у наставном програму и предмет *књижевност*

² *Правило службе Југословенске народне армије*, Државни савет за народну одбрану, Београд, 1957, стр. 14.

³ Исто, стр. 13.

⁴ Обрад Бјелица, *Војна академија Копнене војске 1944–1984*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 78.

⁵ Исто, стр. 143.

⁶ Исто, стр. 238 и 275.

са основама језичке и естетске културе народа Југославије.⁷ Стиче се утисак да се такав приступ, без дефинисаног југословенства, не може сматрати као наметање било којег посебног националног осећаја, па ни југословенства, већ искључиво као збир партизанских традиција и марксистичког учења, на које су у каснијим периодима додаване традиције свих југословенских народа које су се уклапале у идеолошку матрицу. Искуство предратне армије је занемаривано због новог мита, идеологије и пропаганде.

Југословенски војни питомци су могли да развију осећај југословенства на бројним организованим путовањима. Углавном су посећивана места и локалитети везани за партизански мит, али су питомци, који нису раније путовали, тако имали прилику да на практичан начин прошире своје сазнање о Југославији. Слично је било и са упућивањем на специјалистичку наставу у родовске центре, односно на стажирање у јединице. Види се да стварања југословенства у неком идеалистичком смислу, односно по узорима на Краљевину Југославију, није било. Идеолошко васпитање је углавном следило војно васпитање. Старешине су оспособљаване „у духу лика социјалистичког војног руководиоца“. Када се томе додају проблеми националне структуре питомаца у ЈНА (посебно у Копненој војсци): мањак Словенаца, Хрвата, Срба из Србије и појединих националних мањина, поставља се питање у каквој је форми југословенство пренешено питомцима осим преко пароле „братство и јединство“.

Крај педесетих означио је крај петнаестогодишњег периода у којем је постојало (незванично) оригинално комунистичко југословенство у ЈА/ЈНА. Војне формације стандардизованих назива, слање старешина и војника у различите делове државе, инострани притисци и кризе, чврст централизам у Партији, али и у апарату безбедности чинили су да се период 1945 (1948) – 1959. може заиста дефинисати као период *стриктног комунистичког југословенства*. Концепцијске промене у ЈНА, отпочете на основу плана „Дрвар“ 27. јула 1959, садржале су и стратешке, тактичке, формацијске и кадровске промене, које су наговестиле да се ЈНА креће у правцу другачијем од претходног.

Шездесетих година форма звана „*национални кључ*“ почела је постепено да хвата корена и у Југословенској народној армији. Кадровска политика је била његов најрепрезентативнији пример у армијском животу. Али, национални (касније, и „*републички*“) кључ је примењиван и у другим формама. Тако је у вези с ратним традицијама јединица ЈНА (корпус–дивизија–бригада/пук) учињена радикална промена. Пренумерисане су јединице и одређивано им је неговање традиција партизанских јединица (из НОР-а) на основу регионалне припадности. Оригинални (често ратни) називи јединица су измењени према идеји да јединице ЈНА настављају традиције локалних партизанских састава из Другог светског рата. У много случајева измењене су само традиције,

⁷ Миљенко Живковић, *Центар војних школа Копнене војске 1945–1985*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1989.

⁸ О. Бјелица, *исто*, стр. 358.

које су одређиване наредбом, али било је и бројних преименовања јединица. Тако је и најелитнија 1. пролетерска дивизија постала 14 (словеначка), а Гардијска дивизија у Београду преименована је у 1. пролетерску дивизију. Сигурно је много мотива било пресудно за тај пројекат, пре свега идеолошких. Свакако, постојала је и потреба да се јединице, односно становништво и локалне институције, идентификују кроз традиције јединица формираних у рату на одређеном простору, односно с јединицама које настављају њихову традицију. Међутим, чули су се и гласови који су можда наговештавали праву садржину те промене: „Настављање традиција НОВ Словеније у јединицама регуларне Армије, представља проблем који битно задира у национални понос Словенаца“.⁹ Стицајем различитих околности, словеначке партизанске јединице махом су после рата биле расформиране: остала је само једна дивизија (14) и веома кратко дивизија КНОЈ-а.¹⁰ Таква ситуација је изазвала тихо незадовољство у Словенији које је трајало док није формирана републичка територијална одбрана.¹¹

Имена касарни и караула, од седамдесетих година, такође су више репрезентовала локалне (партизанске) традиције него што су сведочила о југословенском карактеру. Права реткост је била да неки објекат ЈНА носи име личности, догађаја или појма из другог краја Југославије. Тако је, на пример, касарна „Војвода Мишић“ у Марибору била изузетак који потврђује то правило. Војне традиције су се са општег југословенског нивоа спустиле на републичке нивое, а Армија је пратила ту тенденцију. Остало је необјашњено на који начин је у Босни и Херцеговини остварена највећа идентификација са ЈНА, односно југословенством („Прошле године у Сарајеву је 5 или 6 војних музика марширало улицама града и дигло читаво Сарајево на ноге“).¹² Ипак, према неким у Армији, неговање југословенства није посвећивана довољна пажња. Критиковано је често декларативно и „под морање“ обележавање државних празника. Један критичар таквог стања запитао се „ако би покушали да направимо статистику колико се пута у кругу касарне могло чути емитовање наше државне химне или Херцегоњина 'Југославија', добили би смо поразне резултате“.¹³ Са разгласних станица у већини касарни емитована је углавном народна музика.

Смрт Јосипа Броза Тита, 4. маја 1980, дала је нови импулс Армији као ексклузивном баштанику Титовог дела – стварања социјалистичке Југославије. Армија се у условима децентрализације СФРЈ по Уставу из 1974. представљала као једини чинилац кохезије државе без митологизованог вође. Ту легенду о Армији као кохезионом чиниоцу и гаранту опстанка Југославије допунио је нови талас југословенства. У тој

⁹ *Културни живот у ЈНА*, Збирка одабраних радова са симпозијума одржаног 1970. године, Државни секретаријат за народну одбрану, Политичка управа, Београд, 1971, стр. 107.

¹⁰ Миле Павлин, *Словеначке лучоноше*, „Народна армија“, Београд, 1979.

¹¹ *80 let Slovenske vojske*, „Obramba“, фебруар 1999, стр. 60–62.

¹² *Културни живот у ЈНА*, исто, стр. 363.

¹³ *Исто*, стр. 352.

претпоследњој фази армијског југословенства средиште мита је био Тито. Оданост постојећем стању одржавала се кроз „завете Врховном команданту“ и заклетве да ће се наставити „његовим путем“.¹⁴

Изазови који су настали крајем осамдесетих година и свеопшта криза у СФР Југославији условили су крајњу етапу армијског југословенства.¹⁵ У то време ЈНА цинично је називана „деветом републиком“ због многих особености које су је чиниле посебним делом СФР Југославије. На једној страни видљива платформа југословенства у ЈНА била је политичка платформа Организације савеза комуниста у Армији и непрекидно декларативно изјашњавање за опстанак Југославије. На другој страни, како сведоче многи мемоарски записи, у другој половини осамдесетих година сазревала је, у потпуној тајности, оријентација тадашњег армијског врха ка прекомпоновању Југославије и задржавању специфичне улоге Армије. Потчињавање јединица ТО оперативним саставима ЈНА, укидање армија које су од 1969. године имале територијалне надлежности, а које су се у неколико случајева готово поклапале с републичким границама, водило је ка стварању Југославије са два носећа стуба – Србијом и ЈНА (наводно према плану „Рам“). Улогу „финог везивног ткива“ добили су, наводно, босански муслимани.¹⁶ У оквиру тога значајна је и трансформација комунистичке партијске организације Југословенске народне армије.

Поделе у „бази“ СКЈ одражавале су се и на пораст подела у врху ЈНА, нарочито после укидања СКЈ и разлаза републичких партија на 14. ванредном конгресу јануара 1990. године. Мада је у армијским партијским круговима по први пут масовно коришћен термин југословенство (*Југословенство карта за пут у будућност*),¹⁷ ситуација у држави и Армији имала је другачији ток. Организација СКЈ у ЈНА била је принуђена да делује „као самостални политички субјект, практично без ширег ослонаца у друштву“.¹⁸ Стога је дошло до њене трансформације у Савез комуниста – Покрет за Југославију (СК–ПЈ), који је најављен као „контраофанзива“ против оних снага у СФРЈ које су водиле ка њеној дезинтеграцији. Уследила је бучна армијска пропагандна кампања у којој је ЈНА (СК–ПЈ) фигурирала као јединствени носилац југословенства у том по Југославију критичном периоду.¹⁹ Армија је у српским и мешовитим крајевима сматрана јединим могућим чуварем јединства Југославије, па је ново армијско југословенство наишло на подршку у крајевима у којима је народ иначе идеализовао Армију и њену улогу у

¹⁴ *Завети Врховном команданту*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.

¹⁵ Видети: Борислав Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, издање аутора, Београд, 1991; Вељко Кадиевић, *Моје виђење распада*, „Политика“, Београд, 1991; мр Милисав Секулић, *Југославију нико није бранио а Врховна команда је издала*, Nidra Verlag Frankfurt – Вести, Београд, 1997.

¹⁶ Сефер Халиловић, *Лукава стратегија* (без ознаке издавача), Сарајево, 1997, стр. 69–70; мр Милисав Секулић, *исто*, стр. 27–28.

¹⁷ „Народна армија“, 21. децембар 1989, стр. 12.

¹⁸ Др Васо Предојевић, *У процјепу, Дневничке забиљешке о разбијању Партије, Армије и Државе*, Дан-Граф, Београд, 1997, стр. 48.

¹⁹ „Народна армија“, 29. новембар 1990, стр. 34–35.

друштву. На другој страни, део армијског кадра, руковођен дилемом „Која и чија ЈНА ћемо бити ми, ако Југославија не опстане као цијелина“, ²⁰ прихватио се послејугословенског југословенизма. Мото пројекта названог СК–ПЈ био је „Будућност припадника Југославије“, како је нагласио један од иницијатора стварања те партије, генерал Стане Бровет. ²¹ Испоставило се да је, због развоја догађаја, тај пројекат остао за најновију југословенску државу – Савезну Републику Југославију и њену војску.

Армијски језик и писмо

У првом послератном периоду претежан (службени) језик у ЈА био је некаква недефинисана форма ијекавице, писана ћирилицом. О томе сведоче бројеви листа „Народна армија“ у којем је већина текстова писана ијекавицом. У тој ијекавици није било правила, а текстови су писани језиком какав се говорио у Црној Гори, БиХ или Хрватској. Када се погледа командна структура (генералитет, на пример), види се да се њен језички склоп кроз доминацију ијекавице пресликава у армијској штампи. Ијекавица је била форма у којој су певане и бројне партизанске песме, а и мелодије су вукле корене из крајева у којима се говорило тим изговором (претежно из Црне Горе). Касније, у периоду од 1948. и даље дошло је до профилизације текстова у армијској штампи и довођења у стандард екавице. Наравно, у армијским гласилима појединих војних области које су се налазиле на ијекавским подручјима нису посебно уједначавани текстови, тако да је тамо задржана ијекавица. Ипак, у војнотехничким упутствима, правилима, наређењима и стручним брошурама доминирала је екавица од првих дана после Другог светског рата. Та појава може да се објасни чињеницом да су многа од њих превођена са руског или преузимања из предратне војске, а тиме су се бавили углавном људи који су били у војној служби пре рата или су у том тренутку живели у Београду, где је доминирала екавица. Међутим, у следећем периоду, почетком педесетих година, промењено је званично армијско писмо: прешло се са ћирилице на латиницу. Тако је армијски недељник „Народна армија“ променио писмо од 15. октобра 1953. без икаквог посебног објашњења. Откривање документа у којем је то наређено појаснило би објашњење којим је та наредба несумњиво пропраћена. Службени језик који је тако створен био је екавица писана латиницом. Убрзо је латиница постала скоро искључиво писмо припадника Армије. Једино се трагови ћирилице налазе у утврђеној симболици, односно натписима на оруђима, муницији или опреми који су произвођени у војним фабрикама у Србији („Црвена застава“, „Први партизан“ итд.).

У комбинацији екавског изговора и латиничног писма могла је да се идентификује већина припадника ЈНА: Срби су имали екавицу, а

²⁰ Једно од питања на информисању у 5. војној области, 10. јуна 1991 (др Васо Предојевић, *исто*, стр. 86).

²¹ Мр М. Секулић, *исто*, стр. 50; „Народна армија“, 27. децембар 1990, стр. 14–15.

Хрвати латинично писмо. То је била захвална комбинација којом је чуван „мир у кући“. Једини изузетак су били Словенци и Македонци, односно мањине: Албанци, Мађари и други. Због тога се могло чинити да се припадници тих националних група осећају подређено у односу на колектив. Како су мањине биле свесне да је Армија југословенска, а Македонци су испољили велики степен интеграције, проблеми су се јављали углавном код Словенаца. Још 1970. године на саветовању о културном животу у ЈНА наглашавано је да је „групашење припадника словеначке националности“ објашњиво са „психолошко-социолошког гледишта“. Односно, да би „ови проблеми били, несумњиво, веома брзо решени кад би већи број старешина овладао знањем уставних језика, дакле и словеначким и македонским“.²² Указивано је, на пример, да структура гарнизонских библиотека не одговара језичком саставу, па су се припадници ЈНА којима српскохрватски није био матерњи језик тако налазили у инфериорном положају уколико су имали потребу за читањем.²³

Језик који је коришћен у ЈНА био је српскохрватски, екавица, а војна терминологија се наслањала на војни језик који се користио у војскама Краљевине СХС и Краљевине Југославије, односно Краљевине Србије. Утицај хрватске војне терминологије, који је постојао у току рата у партизанском покрету, о чему сведочи сачувана документација,²⁴ није се дуже задржао у послератној југословенској армији. Језик коришћен у гарнизонској служби и стројевим командама, и већина чинова били су као и у претходним армијама Карађорђевића. Чињеница да је партизански покрет увојничен у Србији лета 1941. и да је највећи проценат партизана био српске националности, као и да су после рата укључене многе старешине предратне војске у наставу, планирање и индустрију утицао је да војни речник ЈА/ЈНА буде српски. Коначно, није долазило у обзир размишљање да се неки хрватизми задрже у војној терминологији, иако су, можда, лингвистички исправнији, због схватања да је таква терминологија коришћена у НДХ, односно у Аустро-Угарској. Ипак, многе речи у војничком језику мењане су зависно од краја у којем су се касарне налазиле, посебно у последње две деценије постојања социјалистичке Југославије (на пример, учиона, уместо учионица, спаваона, уместо спаваоница, плахта уместо чаршав, дека уместо ћебе, заповест, уместо наредба итд.).

У Армији је коришћење само српскохрватског (хрватскосрпског) језика сматрано ограничењем, али је било нужно у командовању, обуци, администрацији итд. због нормалног функционисања војске. Практичност и јединственост команде утицали су да то ограничење нико не сматра трагичним у време социјалистичке изградње. Али, у време јачања република и њиховог тихог прерастања у државе, односно у пе-

²² *Културни живот у ЈНА*, исто, стр. 101–102.

²³ *Исто*, стр. 105.

²⁴ Архив Војноисторијског института фонд НОБ, односно објављени *Зборници докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије*.

риоду постојања Територијалне одбране, око тог питања су се, постепено, почели јављати спорови, нарочито у Словенији. Међутим, у неким специфичним случајевима одступало се од стриктне примене српскохрватског језика. Тако је пропагандни материјал Војне академије КоВ ЈНА 1975. године одштампан и на словеначком, македонском и албанском (!) језику ради анимације за војнички позив.²⁵ Имена касарни исписивана су од осамдесетих година у неколико варијаната, и на словеначком и македонском језику. У другој половини 1988. отпочето је штампање армијског магазина „Фронт“ на словеначком и македонском језику. Коначно, сви послови цивилних органа у републикама где се није говорио српскохрватски језик, све представке, судски и други послови са ЈНА могли су без проблема да буду вођени на локалним језицима.²⁶

Теорије да остали уставом дозвољени језици, као словеначки, односно македонски језик, немају војну терминологију нису се одржале. Стварањем територијалне одбране, организоване на републичком принципу, показало се супротно. Припадници републичких ТО, а убрзо и покрајинске ТО на Косову, комуницирали су на својим језицима. Исто је важило и за незваничне разговоре међу припадницима словеначке или македонске нације у гарнизонима у тим републикама. Посебно је ТО Словеније имала специфичности у војној терминологији, која се унеколико разликовала од званичне југословенске војне терминологије. Наравно, Словенци су то правдали нормалним језичким токовима, односно традицијама партизанског покрета (тзв. НОБ-а) у Словенији. Штампање словеначке ревије „Наша обрамба“, од 1971. године, умногоме је помогло да се у оквиру система ЈНА и ТО профилише словеначки војни језик упркос притисцима из Београда.²⁷

Током 1989. учињен је радикалан заокрет у изједначавању писама у армији. У другој половини те године армијски недељници – „Народна армија“ и „Фронт“, почели су да се штампају на оба писма: неколико страна ћирилицом, па неколико латиницом, односно имали су оба писма на насловној страни.²⁸ То изједначавање писама није спроведено на ширем нивоу јер су сва документација, наређења, упутства и друго, као и службени натписи, и даље исписивани латиницом.

Армијска симболика са југословенским обележјима

Југословенска народна армија (ЈА), али и милиција, имала је све време као основни симбол на капама, еполетама и дугмадима свог персонала црвену петокраку. Тај симбол није имао ништа од југословенског и на посредан начин је симболизовао основну армијску оријентацију, означавајући је, пре свега, као идеолошку (комунистичку), а тек потом као југословенску. За све време постојања ЈНА на капама је

²⁵ О. Бјелица, *исто*, стр. 348.

²⁶ Видети пример војног предузећа у Невркама код Копера, Архив Југославије, фонд 130, ф. 556.

²⁷ *Koraki na veliki poti*, „Obramba“, November 1998, str. 7.

²⁸ Видети „Народну армију“ из 1989. године.

искључиво била црвена петокрака, без иједног симбола који би додатно указивао на њен југословенски карактер. То се и изричито налазило у правилима за одевање и означавање: „Војна лица на капи, береу, шапки, шлему и сл. носе јединствен знак припадности ОС – црвену звезду петокраку односно амблем са црвеном звездом петокраком“. Такође, ознаке на раменима биле су представљене петокракама и дугмад на униформама имала су угравирану петокраку. Посматрач са стране за све време постојања ЈНА (ЈА) није на униформи њених припадника могао да пронађе ниједан елемент који би визуелно симболисао југословенство. Изузетак су била мала, слабо уочљива, дугмад којима су причвршћиване нарамнице и подбрадак на официрским шапкама.²⁹ Једина прилика у којој су припадници ЈНА носили видљиво југословенско обележје било је учествовање у мировним снагама Уједињених нација. Тада су, сходно прописима организације УН, на левом рукаву носили југословенску тробојку и натпис на енглеском језику: *Yugoslavia*.

Југословенски идентитет у послератном периоду препознатљив је тек после другог круга одређивања симбола југословенске армије на заставама, ваздухопловима и бродовима. Тако су крајем 1951. године уведене стандардне југословенске ратне заставе за ниво пук–бригада са стандардним југословенским бојама. У ваздухопловним саставима заставе су имале специфичну плаву боју, али са елементима југословенских симбола. Једини изузетак су биле елитне јединице ЈНА, гардијске и пролетерске, које су задржале црвене заставе с идеолошким симболима. У духу равноправности писама били су и натписи везени на заставама: „За слободу и част социјалистичке отаџбине“, односно назив јединице (на пример, 3. пролетерски пешадијски пук): на левој страни били су латинични, а на десној ћирилични. Те заставе је додељивао пуковима и бригадама ЈНА, на посебним свечаностима, лично маршал Тито у периоду децембар 1951 – септембар 1954. године. У каснијим фазама било је одступања од стандарда, а заставе су додељивали изасланици врховног команданта.

Када се начини кратак преглед ордења и медаља у ЈНА (према правилу из 1989) може се закључити да је од 41, девет у називу имало термин „југословенска“ (застава, звезда), односно још три термин „Република“, под којим је подразумевана Југославија.³⁰

У ваздухопловству је југословенска симболика имала дужу традицију. Југословенска ваздухопловна ознака (рондела, кокарда) коришћена је још од 1944. на авионима партизанских сквадрона који су били у саставу британског ваздухопловства у Медитерану. Та национална ознака је настала једноставним прилагођавањем британске ознаке, на којој је црвено поље претворено у црвену звезду. На тај начин су Британци изашли у сусрет специфичним захтевима Титових партизана и сасвим случајно створили образац за будућу југословенску националну

²⁹ *Правило о војним униформама оружаних снага*, Савезни секретаријат за народну одбрану, Београд, 1989, стр. 171–206, 259–262.

³⁰ *Исто*, стр. 257–258.

ознаку. Партизанске снаге у Југославији до краја рата нису обраћале пажњу на ознаке на својим авионима и нису их сматрали важним за идентификацију. Користили су на крилима, као и на капама, једноставну совјетску петокраку. Тек су завршетак рата, одлазак совјетских ваздухопловних јединица и утицај предратног ваздухопловства учинили да се југословенска ознака (црвена петокрака у плавом и белом кругу) уцрта на свим авионима.³¹ Пракса да се на авионима у току зиме 1944–1945. користе совјетске звезде стварала је касније у илустровању догађаја фотографијама много проблема. Поставило се питање како илустровати југословенску партизанску авијацију на Сремском фронту када авиони нису летели с препознатљивим југословенским ознакама, већ са совјетским, па се посезало за фотографијама из послератног периода.³²

На другој страни, на бродовима Југословенске ратне морнарице у послератном периоду усталило се правило из предратне морнарице да се у исписивању назива бродова, односно скраћеница које описују њихову намену, користе равноправно и ћирилица и латиница. На једној страни једно, а на другој – друго писмо. Наравно, коришћена је и југословенска тробојка, у специфичној поморској верзији, која је (опет) необично сведочила о британском утицају. Наиме, државна тробојка је била у горњој четвртини заставе, а остатак поља је био црвене боје³³ (код граничних бродова то је био троугао уз копље, а остатак је био црвене боје). Југословенски идентитет сугерисан је и одабиром имена бродова. Први разарачи су били: *Триглав*, *Биоково*, *Дурмитор*, *Учка*; мале подморнице: *Тиса*, *Уна*, *Зета*, *Соча* итд. Прилично равномерна заступљеност југословенских топонима допуњена је седамдесетих година равномерним коришћењем имена народних хероја, према националном (републичком) кључу, за десет совјетских ракетних чамаца типа *Оса-II* и шест топовњача класе „401“ (*Владо Багат*, *Мирче Ацев*, *Рамиз Садику*, *Франц Розман Стане*, *Живорад Јовановић – Жикица Шпанац* итд.).³⁴

Коначно, југословенска симболика налази се на стражарским кућицама на којима је, по правилу службе, морала да се налази државна тробојка с петокраком.³⁵

Боравак југословенског контингента у оквиру снага УНЕФ на Синајском полуострву 1956–1967. године сигурно је утицао на јачање југословенског идентитета код припадника југословенског одреда. Наиме, назив логора „Мала Југославија“, униформе и возила с југословенским заставама, као и одличан пријем код локалног арапског становништва, побудили су додатни осећај југословенства код припадника Одре-

³¹ *Југословенско ратно ваздухопловство у Народноослободилачком рату* (материјал са симпозијума), Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 330–360.

³² Видети, на пример, едиција *Други светски рат*.

³³ Whitney Smith, *Zastave i grbovi svijeta*, Загреб, 1982, стр. 113.

³⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 5, *Ратна морнарица*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988, стр. 338–360.

³⁵ *Правило службе Југословенске народне армије*, исто, стр. 474.

да.³⁶ Неколико мањих мисија (*UNYOM* – у Јемену, *UNTAG* – у Намибији, *UNAVEM* – у Анголи, *UNIMOG* – на граници Ирака и Ирана) мање је утицало на припаднике ЈНА у њима и на југословенско јавно мњење. На другој страни, на путовањима по светским морима школских бродова (*Галеб*, *Јадран*, али и других), појачаван је осећај југословенства код састава који је на њима био укрупан.³⁷

Интересантно је да је ЈНА преузела традицију полагања венаца на гроб Незнаног јунака (на Дан победе или у каквој другој ситуацији). Наиме, војнички споменик изграђен према идеји краља Александра, са много мултинационалне симболике, такође је био део својеврсне југословенске симболике.³⁸

Рат који је однео ЈНА с историјске сцене донео је радикалан заокрет у визуелном исказивању југословенског идентитета. Коришћење значајне симболике из претходних деценија стварало је бројне неспоразуме и одбојност највише код војних обвезника из Србије који су кретали у рат 1991. године. Националном симболиком замењена је идеолошка симболика на противничким странама у Словенији и Хрватској, па је било илузорно очекивати да ће се рат успешно водити са старим симболима. Новембра 1991. појавили су се у ЈНА први војнички симболи и ознаке југословенског карактера.³⁹ Уместо петокраке, на капама је од првих дана 1992. требало да се налазе тробојне ознаке (штитови, кокарде) у југословенским бојама. Са војничких застава, печата и докумената требало је да ишчезну петокраке. Слично је било и у ваздухопловству, где је стара ознака пребојена новом – кругом у југословенским бојама.⁴⁰ Међутим, догађаји су прстигли ту визуелизацију закаснелог југословенства. Рат у Босни и Херцеговини донео је крај ЈНА, а нови симболи остали су у наслеђе новој југословенској држави, састављеној од Србије и Црне Горе.

Армијско југословенство у иностраној перцепцији

Специфичан идеолошки идентитет који је гајен у Титовој армији потврђиван је и односом странаца према њој. Савезници који су у периоду 1943–1944. промовисали херојски ореол око Титових партизана, представљајући их као „храбре“, „слободне Југословене“ (*Free Yugoslavs*) – правећи тако и паралелу по моделу (слободних) Француза, пред крај рата окренули су своју перцепцију борбених Титових Југословена у слику комунистичких претходница Црвене армије. Сукоб око Трста

³⁶ Видети: „Народна армија“ и „Фронт“, у периоду 1956–1967, у сталној рубрици „Из нашег одреда“.

³⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 5, *Ратна морнарица*, исто, стр. 361–363.

³⁸ *Правило службе Југословенске народне армије*, исто, стр. 437–438.

³⁹ Претходно је 13. јула 1991. уведен нови текст војничке заклетве, из којег је избачена политичка ознака испред назива државе (В. Предојевић, *исто*, стр. 131–132).

⁴⁰ „Народна армија“, 23. октобар 1991. Нове ознаке обелодањене су на насловној страни без икаквог коментара у том броју („Нови знаци наших оружаних снага“).

драстично је показао измену спољног имиџа Титове армије. Југословенство је устукнуло пред комунистичком идеологијом. Однос савезничких органа према малобројним, али по Западној Европи присутним Титовцима, показивао је само јасно да је црвена звезда на капама југословенских официра била пресудна да се представа о борбеним Југословенима очас изгуби.⁴¹

Сукоб са Стаљином и земљама тзв. народне демократије оживео је на Западу идеалистичку слику борбених Југословена. Стратешки интерес Запада, почетком педесетих година, затамнео је идеолошко (комунистичко) у ЈА и форсирана је веома позитивна слика те армије у којој су сви Југословени представљени као јединствени у отпору Истоку. Важност Титове армије у јеку „хладног рата“ није била за потцењивање, и то је довело до стварања представе која је одговарала западном јавном мњењу.⁴² Укључивање ЈА, 1951. године, у Програм помоћи за заједничку одбрану (*MDAP—Mutual Defence Aid Programme*), посебно је појачало ту слику. У једном тренутку Југословени који су били послати на Запад на школовање (1951–1952) привлачили су веома велику медијску пажњу и уклапали су се у слику сугерисаног борбеног партизанског југословенства. Њихове националне посебности су занемарене и искључиво су се појављивали као *Yugoslavs*.⁴³ Ипак, идеализована слика Југословена није заживела свуда на Западу. Петокраке на њиховим капама знале су да изазову проблеме: тројицу Титових млазних цокеја – *Tito's Jet Jockeys*, командант 86. винга америчких ваздухопловних снага – *86th Wing USAFE*, у Фирстенфелдбрику, вратио је јер у њима није видео Југословене, већ комунисте, јер су носили петокраке⁴⁴.

Због измене југословенске политике према Западу, после једностраног отказивања војне помоћи, и приближавања СССР-у у смислу интензивних набавки оружја од 1962, укоренила се на Западу представа о идеолошкој ЈНА. Једини изузетак била је краткотрајна криза у Чехословачкој, 1968. године, када је на Западу ЈНА поново приписивано „партизанско југословенство“.

Крајем осамдесетих година у западној литератури писано је о неравноправности несрпског кадра, доминацији српског фактора у војсци итд. У смислу поларизације демократски северозапад/ауторитарни југоисток посматрани су догађаји пред рат 1991. године, као и сам развој ратних догађаја у периоду 1991–1992. година. Таква тенденција је била доминантна у медијима, али се постепено преносила и на научну литературу, па су тако многа угледна имена превидела доминацију „партизанског југословенства“ и са различитих страна осветљавала

⁴¹ Винстон Черчил, *Други светски рат*, књ. 6, „Просвета“, Београд, 1964. стр. 494–503. Franklin Lindsay, *Beacons in the night (with OSS and the Tito's Partisans in the war time Yugoslavia)* Stanford University press 1993. pp. 278–328.

⁴² Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату*, „Глобус“, Загреб, 1988. стр. 59–458.

⁴³ Harold Bourgeois, *Tito's Jet Jockeys (Three Yugoslav combat veterans are learning jet techniques, Yankee style)*, Flying, July 1953. pp. 28–29, 46.

⁴⁴ Изјава пуковника у пензији Вељка Лукића Бојану Димитријевићу маја 1989. у Београду.

српску доминацију у ЈНА и наводно губљење њеног југословенског карактера.⁴⁵

*

* *

За разлику од Југословенске војске до 1941. године, у периоду друге Југославије југословенство – под тим називом, није узимано на основу патриотизма у ЈНА, нити је под тим називом неговано све до пред сам распад те државе. Уместо југословенства, доминирао је идеолошки оквир, који је преношен кроз традиције партизанског покрета и политичку наставу на свим нивоима. Национални осећај је био омеђен паролом „братство и јединство“, или национално неодређеном категоријом „народ – народна – народно“. Супротне тенденције тумачене су као противне „братству и јединству свих наших народа и народности“, без обзира на то да ли су долазиле с националистичких или унитаристичких становишта.

⁴⁵ Пре свега Marko Milojević, *Yugoslavia's security dilemmas*, John Lampe, *Yugoslavia as History, Twice there was a country*, Cambridge Univ. Press, NY – Melbourne, 1996; Bogdan Denić, *Ethnic nationalism, The tragic death of Yugoslavia*, Univ. Press Minesota, Mineapolis 1994; Warren Zimmermman, *Origins of a Catastrophe, Yugoslavia and its Destroyers*, Times Books 1996.